

КОМПЛЕКСНИЙ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ООП В УМОВАХ ВІЙНИ

COMPREHENSIVE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL APPROACH TO DEVELOPING RESILIENCE IN PRESCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN WARTIME CONDITIONS

У статті досліджено способи формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з особливими освітніми проблемами (ООП) в умовах воєнного стану. Обґрунтовано значення формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з ООП в умовах воєнного стану. Виявлено психологічні, педагогічні та соціальні аспекти цієї проблеми. Запропоновано комплексні методи та засоби роботи психологів, психотерапевтів, соціальних педагогів, батьків та інших спеціалістів і зацікавлених осіб для створення комфортного й безпечного середовища для дітей з особливостями розвитку.

Доведено, що формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами є важливим аспектом адаптації до складних життєвих умов. Відзначено, що, враховуючи високу чутливість цієї групи до стресових ситуацій, робота має бути багаторівневою, включаючи психологічний, педагогічний та соціальний компоненти. Психологи мають визначити індивідуальні та групові психологічні потреби дітей з ООП дошкільного віку, соціальним педагогам важливо інтегрувати психологічні методи релаксації, ігрової та арт-терапії в освітній процес, тоді як батьки повинні створювати стабільне, передбачуване середовище вдома.

Серед комплексних методів формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з ООП розглянуто психологічну та психоемоційну підтримку (казкотерапія, релаксація та дихальні вправи), психолого-педагогічну взаємодію (розвиток емоційного інтелекту, зняття емоційного напруження з метою адаптації до освітнього процесу), соціальну адаптацію (групову терапію, роботу з батьками), ігрову терапію (сюжетно-рольові ігри, пісочна терапія, лялькотерапія).

Уся робота має проводитися в тісній співпраці між психологами практиками, соціальними педагогами, батьками, адже лише комплексний підхід може забезпечити ефективну допомогу дітям з ООП. Визначено, що умови війни створюють особливі виклики, однак ці складнощі можуть стати поштовхом до оновлення системи соціальної роботи, забезпечення в її межах більш тісної співпраці з практичними психологами та психотерапевтами, впровадження інноваційних підходів та розробки стійких моделей адаптації для дітей з ООП.

Ключові слова: психологія дошкільного віку, адаптація дітей з ООП в умовах війни, комплексний підхід до психологічної та психоемоційної підтримки дітей з ООП, психолого-педагогічна взаємодія, соціальна адаптація, ігрова терапія.

The article examines approaches to fostering resilience in preschool children with special educational needs (SEN) under wartime conditions. It substantiates the importance of resilience formation in preschoolers with SEN and identifies psychological, pedagogical, and social aspects of this issue. A range of comprehensive methods and approaches is proposed for psychologists, psychotherapists, social educators, parents, and other professionals to create a comfortable and secure environment for children with developmental challenges.

It is demonstrated that building resilience in preschool children with SEN is a crucial aspect of their adaptation to adverse life circumstances. Given the heightened sensitivity of this group to stressful situations, the intervention must be multi-tiered, encompassing psychological, pedagogical, and social components. Psychologists should determine individual and group psychological needs, social educators must integrate relaxation techniques, play therapy, and art therapy into the educational process, while parents should establish a stable and predictable environment at home.

Among the comprehensive methods for developing resilience in preschool children with SEN, psychological and emotional support (fairy tale therapy, relaxation techniques, and breathing exercises) is highlighted, along with psycho-pedagogical interaction (the development of emotional intelligence, stress relief strategies aimed at facilitating adaptation to the educational process), social adaptation (group therapy and parental support programs), and play therapy (role-playing games, sand therapy, and puppet therapy).

All interventions should be conducted in close collaboration between practicing psychologists, social educators, and parents, as only an integrated approach can ensure effective support for children with SEN. The study recognizes that wartime conditions pose distinct challenges; however, these difficulties can serve as a catalyst for updating the social work system, strengthening its cooperation with practical psychologists and psychotherapists, implementing innovative approaches, and developing sustainable adaptation models for children with SEN.

Key words: preschool psychology, adaptation of children with SEN in wartime, integrated approach to psychological and emotional support for children with SEN, psycho-pedagogical interaction, social adaptation, play therapy.

УДК 159.922.7: 616.89-008.4411.3:
373.2.04: 316.61
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.72.2.3>

Мальцева О.В.

д.філос.н., доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Актуальність дослідження. Сучасний світ чимраз більше демонструє ознаки нестабільності. В умовах війни проблема формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з особливими освіт-

німи потребами (ООП) стає дедалі актуальнішою. Конфлікти, евакуація, відсутність стабільності та порушення звичного ритму життя сприяють підвищенню рівня психоемоційного навантаження як

на дорослих, так і на дітей. Особливу увагу слід приділяти дітям з ООП, які потребують не лише спеціалізованого навчання, але й психоемоційної підтримки через свою високу чутливість до стресових ситуацій.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Дошкільний вік є визначальним періодом для формування емоційної стійкості та соціальних навичок, які є основою подальшого гармонійного розвитку [1, с. 45-47]. Стрес, спричинений воєнними діями, може стати перешкодою для досягнення цих цілей, створюючи довготривалі труднощі у навчанні та інтеграції дитини у суспільство. Водночас резильєнтність як риса характеру здатна допомогти дитині адаптуватися до нових умов, зменшити негативний вплив стресорів і сприяти її загальному благополуччю [2, с. 220-223]. Проблематика теми полягає у необхідності інтеграції нових підходів до роботи з дошкільцями з ООП у складних умовах. Невизначеність, обмеженість ресурсів і психічна напруга суспільства створюють нові виклики для психологів, педагогів, батьків і соціальних працівників [3]. Висвітлення цієї проблеми допоможе знайти найбільш ефективні рішення та сприяти емоційному здоров'ю дітей.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Теоретично-методологічну базу даного дослідження складають наукові праці зарубіжних та українських психологів, присвячені аналізу особливостей формування стресостійкості у дошкільників, а саме: роботи Г. Сельє, одного із засновників теорії стресу та механізмів адаптації; розвідки з психологічних реакцій дітей на стресові фактори Р. Бернса; наукові праці українських психологів, що висвітлюють вплив стресу на розвиток дітей, механізми подолання стресу (Ф. Василюк, Г. Гребенюк, В. Петьков та ін.), а також досліді, присвячені питанням надання психоемоційної та соціально-педагогічної підтримки в умовах війни (З. Довганик, С. Конькова, Р. Неман, В. Панюк, В. Соловійова, Л. Хилевська-Баракат та ін.). Також до уваги було взято наукові розвідки щодо необхідності забезпечення комплексного підходу до формування резильєнтності у дітей дошкільного віку. Цей підхід передбачає координацію зусиль психологів, психотерапевтів, соціальних педагогів та батьків у забезпеченні формування навичок психологічної та емоційної саморегуляції у дітей цієї вікової групи (О. Романчук, Н. Сосновенко, С. Тітаренко та ін.). Завдяки розробкам цих вчених було здійснено інтеграцію психологічної підтримки та соціальної роботи.

Резильєнтність дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах війни наразі залишається предметом численних наукових дискусій. Вона охоплює адаптивні механізми, емоційне відновлення та соціально-психологічні аспекти їхнього розвитку. Важливе місце у формуванні життєстійкості посідає соціальне оточення, що сприяє створенню ресурсного середовища для дітей у кризових умовах. Б. Ляйпольд (B. Leipold)

та В. Греве (W. Greve) [1] наголошують на ключовій ролі підтримуючого соціального контексту у розвитку резильєнтності, відзначаючи, що адаптаційні механізми дітей значною мірою залежать від їхнього досвіду взаємодії з дорослими. М. Унгар (M. Ungar) [2] підкреслює значення культурної адаптації у процесі розвитку стресостійкості, показуючи, що соціальна включеність дітей є однією з найефективніших стратегій запобігання деструктивним психологічним наслідкам війни.

Д. Коен (D. Cohen), Е. Маннаріно (E. Mannarino) та Е. Деблінджер (E. Deblinger) [3] класифікують психотерапевтичні підходи до роботи з дітьми, які зазнали психологічних травм, і наголошують на важливості цілісного супроводу, що включає когнітивно-поведінкову терапію. Їхні дослідження демонструють, що психологічна підтримка дітей у кризових умовах має ґрунтуватися не лише на усуненні симптоматики, але й на розвитку ресурсних стратегій поведінки. Поглиблений аналіз механізмів життєстійкості пропонують Дж. Бертон (J. Burton) та Д. ван ден Брук (D. van den Broek) [4], які акцентують увагу на ролі організованої соціальної допомоги у формуванні стабільних емоційних реакцій у дітей.

Українські дослідники заглиблюються у питання формування життєстійкості з урахуванням культурних та соціальних особливостей. О. Басенко [5] виділяє спектр стресових реакцій у дітей дошкільного віку, підкреслюючи, що ключовим фактором розвитку резильєнтності є стабільність і прогнозованість соціального середовища. Л. Бондаренко [6] звертається до арт-терапії як методу емоційного відновлення, зазначаючи, що художня творчість сприяє зниженню рівня стресу і допомагає дітям символічно обробляти травматичний досвід.

Г. Войтович [7] акцентує увагу на гендерних аспектах резильєнтності, які впливають на сприйняття кризи та стратегії її подолання. Вона доводить, що хлопчики та дівчатка демонструють різні моделі адаптації, що потребує диференційованих підходів у роботі з ними. Е. Грішин [8] досліджує методи психодіагностики, що дозволяють оцінити рівень життєстійкості та розробити індивідуальні стратегії підтримки для дітей дошкільного віку.

А. Давиденко [9] виокремила способи психологічної адаптації дітей, котрі пережили травматичний досвід, наголошуючи на необхідності комплексного підходу до їхньої реабілітації. О. Давидова [10] розглянула майндфулнес-технології як засіб регуляції стресостійкості, підкреслюючи, що розвиток навичок саморегуляції сприяє зниженню негативного впливу стресових факторів на психіку дитини. У статті Н. Даниленко та В. Сулім [11] узагальнено міжнародний досвід дослідження стресових станів у дітей, що дає змогу порівняти підходи до формування резильєнтності та виявити найбільш ефективні методи підтримки. Їхні висновки сприяють інтегуванню зарубіжних методик у реалії української системи допомоги дітям з ООП.

Д. Дубравська, В. Лисак та С. Кость [12] у своїх роботах розвивають ідеї психологічної підтримки освітнього процесу в умовах війни, підкреслюючи важливість стабільного навчального середовища для формування стресостійкості дітей. Т. Лях, М. Лехолетова, В. Петрович та Т. Спіріна [13] розглядають соціально-педагогічну роботу з батьками як ключовий фактор підтримки дітей у кризових умовах. О. Медведєва [14] запропонувала стратегії первинної психологічної допомоги дітям, наголошуючи на необхідності створення безпечного простору для висловлення емоцій. І. Ющенко [15] дослідив резильєнтність дошкільнят у контексті ресурсного підходу, підкреслюючи значення соціальних та особистісних ресурсів у адаптації дітей до умов війни.

Таким чином, вивчення механізмів резильєнтності дітей дошкільного віку в умовах війни для формування ефективних стратегій підтримки вказує на доцільність розробки комплексного підходу, що включає соціальні, психологічні та освітні фактори, сприяє створенню ресурсного середовища, здатного забезпечити розвиток стресостійкості. Проте досі бракує досліджень у цій сфері, спрямованих на розробку індивідуальних програм допомоги, що враховують специфічні потреби дітей з ООП у кризових ситуаціях, насамперед, в умовах війни.

Мета даної статті – дослідити способи формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з особливими освітніми проблемами (ООП) в умовах воєнного стану в межах комплексного підходу. **На виконання поставленої мети виконано такі завдання:** 1) обґрунтовано значення формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з ООП в умовах воєнного стану; 2) виявлено психологічні, педагогічні та соціальні аспекти цієї проблеми; 3) запропоновано методи та засоби роботи психологів, психотерапевтів, соціальних педагогів, батьків та інших спеціалістів і зацікавлених осіб для створення комфортного й безпечного середовища для дітей з особливостями розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дошкільному віці в житті дитини відбувається формування базових навичок адаптації, емоційної стійкості та соціалізації. Діти з ООП мають специфічні потреби, які впливають на їхню здатність справлятися зі стресом, особливо в умовах кризових ситуацій, таких як воєнний стан. Схарактеризуємо основні із них:

– **Емоційна сприйнятливність.** Діти з ООП часто демонструють підвищену емоційну чутливість. Наприклад, дослідження В. Панка та Н. Лунченко показують, що діти з аутизмом або синдромом дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ) мають труднощі з регуляцією емоцій, що ускладнює їхню адаптацію до змін у середовищі [16, с. 13].

– **Когнітивний розвиток.** Затримки у когнітивному розвитку, характерні для багатьох дітей з ООП, впливають на їхню здатність обробляти інформацію та реагувати на стресові ситуації.

Наприклад, Т. Гніда зазначає, що діти з дислексією або затримкою мовного розвитку потребують спеціальних методів навчання для зниження рівня стресу [17, с. 22].

– **Особливості розвитку.** Діти з порушеннями опорно-рухового апарату або хронічними захворюваннями стикаються з додатковими труднощами у фізичній активності. Це може посилювати їхню вразливість до стресу, особливо в умовах обмеженого доступу до ресурсів [17, с. 28].

– **Соціалізація.** Через труднощі у комунікації або розумінні невербальних сигналів діти з ООП можуть відчувати ізоляцію. О. Залеська підкреслює, що «створення інклюзивного середовища є ключовим для їхньої соціальної адаптації» [18, с. 35].

– **Залежність від стабільності.** Діти з ООП потребують структурованого та передбачуваного середовища. Зміни, спричинені евакуацією або розлукою з батьками, можуть стати серйозним стресовим фактором, який вони не здатні компенсувати без спеціальної підтримки [8, с. 40].

Для ефективної роботи з дітьми з ООП необхідно враховувати їхню підвищену вразливість до стресу. Психологам, педагогам і соціальним працівникам слід розробляти комплексні адаптивні методи навчання, які враховують індивідуальні особливості кожної дитини.

Воєнний стан створює умови хронічного стресу, які значно впливають на психофізіологічний стан дітей. Діти з ООП є особливо вразливими, оскільки їм складніше адаптуватися до змін, що виникають через стресові ситуації. Розглянемо кілька ключових аспектів впливу стресу на дітей дошкільного віку з ООП:

– **Фізіологічний вплив стресу.** Умови війни, такі як звуки вибухів, евакуація або довготривале перебування в укриттях, сприяють розвитку фізіологічних реакцій на стрес. Згідно з дослідженнями, тривалий стрес може призвести до порушень сну, зниження апетиту, підвищення рівня кортизолу, що негативно впливає на імунну систему [19, с. 12].

– **Емоційні наслідки.** Діти з ООП мають знижену здатність до емоційної саморегуляції. Це призводить до більш виражених проявів тривоги, страху чи навіть апатії. Тривалий стрес у дітей дошкільного віку може призводити до емоційних зривів та зниження рівня соціальної активності.

– **Когнітивний розвиток і навчання.** Затримки у когнітивному розвитку, які характерні для деяких дітей з ООП, можуть посилюватися через стресові ситуації. Приміром, стрес викликає зниження концентрації уваги та ускладнює засвоєння нових знань і навичок [11].

– **Соціальна ізоляція.** Воєнні дії часто супроводжуються обмеженнями у спілкуванні з однолітками, що є важливим компонентом для дітей з ООП. Відсутність соціальної взаємодії посилює почуття ізоляції, а це негативно впливає на психоемоційний стан [21].

– **Реакції залежно від типу ООП.** У дітей з аутизмом можуть проявлятися посилені риту-

альні дії, у дітей із СДУГ – підвищена гіперактивність і тривожність. Це підтверджують дослідження, де зазначено, що тип порушення значною мірою визначає реакцію дитини на стрес [13, с. 18].

Стрес в умовах воєнного стану має широкий спектр негативних впливів на дітей дошкільного віку з ООП. Для пом'якшення цих наслідків необхідно створювати безпечне середовище, забезпечувати доступ до підтримки з боку фахівців і розробляти індивідуальні адаптивні стратегії допомоги [20].

Формування резильєнтності у дітей з ООП є важливим завданням в умовах кризових ситуацій, таких як воєнний стан. Розробка спеціалізованих методів, що враховують індивідуальні особливості дитини, допомагає покращити її здатність адаптуватися до нових викликів. У Таблиці 1 наведено методи формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з ООП в межах комплексного підходу.

Поєднання психологічних, педагогічних та соціальних методів дає найкращі результати у формуванні резильєнтності у дітей дошкільного віку з ООП. Робота має бути системною та включати

взаємодію психологів, соціальних педагогів і батьків для досягнення позитивних змін.

Соціальні педагоги та батьки відіграють ключову роль у створенні умов для формування резильєнтності у дітей, особливо у випадку дітей із ООП. Їх взаємодія повинна бути комплексною, спрямованою на адаптацію дитини до стресових умов, мінімізацію негативних впливів та розвиток емоційної стійкості.

Роль соціальних педагогів щодо формування резильєнтності у дошкільнят з ООП насамперед проглядається у такі напрямках діяльності:

– *Розробка індивідуальних адаптивних навчальних програм.* Педагоги мають інтегрувати у навчальні програми активності, спрямовані на зменшення стресу. Наприклад, використання релаксацийних вправ чи арт-терапії ефективно сприяє стабілізації емоційного стану [20].

– *Створення безпечного середовища.* Створення передбачуваного та спокійного навчального середовища є ключовим для дітей з ООП. Безпечне середовище сприяє зниженню тривожності у дітей, особливо під час кризових ситуацій [21].

Таблиця 1

Методи формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з ООП в межах комплексного підходу

Методи формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з ООП	Коротка характеристика методів, вправ та практик
Психологічна та психоемоційна підтримка	<i>Казкотерапія.</i> Цей метод дозволяє дітям виражати свої емоції через казкові образи, сприяючи їхньому емоційному звільненню. Казкотерапія ефективно знижує рівень тривоги у дітей дошкільного віку з особливостями розвитку. <i>Релаксація та дихальні вправи.</i> Практики, що включають дихання «на три рахунки» або вправи для релаксації, допомагають знижувати рівень стресу у дітей з підвищеною чутливістю до зовнішніх подразників.
Психолого-педагогічна взаємодія	<i>Розвиток емоційного інтелекту.</i> Заняття, що спрямовані на вивчення емоцій (як, наприклад, гра «Як ти сьогодні себе відчуваєш?»), допомагають дітям ідентифікувати та регулювати свої почуття. <i>Адаптація освітнього процесу.</i> Діти з ООП часто потребують індивідуального підходу, тож варто включати вправи, які не лише навчають академічним навичкам, але й сприяють зняттю емоційного напруження, страху невдачі.
Соціальна адаптація	<i>Групова терапія і розвиток соціального інтелекту.</i> Включення дітей до спільних групових заходів сприяє їхній соціалізації. Колективні ігри допомагають дітям почувати себе частиною спільноти, розвивають базові навички взаємодопомоги. <i>Підтримка батьків.</i> Важливим аспектом є робота з батьками для створення стабільного середовища вдома. Регулярні зустрічі з психологами та консультації сприяють покращенню взаєморозуміння у сім'ї.
Ігрова терапія	Гра є природним способом вираження емоцій для дітей, тому через неї можна допомогти їм опрацювати стресові переживання. <i>Символічні ігри</i> допомагають дітям із затримкою розвитку формувати позитивні моделі поведінки. <i>Сюжетно-рольові ігри.</i> Допомагають дітям моделювати та проживати складні ситуації (наприклад, гра «Лікар допомагає пораненому ведмедику» дозволить опрацювати страх перед війною). <i>Пісочна терапія.</i> Створює підстави для роботи з образами, розвиває уяву, а також сприяє зниженню рівня тривожності, здатна перекодовувати негативні враження на позитивні висновки і смисли. <i>Лялькотерапія.</i> Створення історій за допомогою ляльок або м'яких іграшок допомагає дитині висловити свої емоції через уявних персонажів.

– Навчання педагогів методикам роботи у кризових ситуаціях. Педагоги повинні бути готовими до роботи у складних умовах, таких як воєнний стан. Навчання соціальних педагогів кризовим методикам включає психологічну підтримку дітей, підвищує ефективність їхньої роботи [21].

Роль батьків у формуванні стресостійкості дітей дошкільного віку з ООП:

– Підтримка емоційного зв'язку. Батьки повинні забезпечувати постійний емоційний контакт із дитиною. Згідно з дослідженнями, регулярне спілкування та увага до емоційних потреб дитини значно знижують рівень стресу [13].

– Встановлення режиму дня. Структурованість і послідовність у повсякденному житті дитини є основою для зниження рівня стресу. Це особливо важливо для дітей із аутизмом, які більше реагують на порушення рутин [13].

– Участь у спільних активностях. Батьки можуть залучати дітей до спільних занять, таких як творчість або активні ігри. Такої активності сприяють формуванню почуття стабільності у дитини [13].

Взаємодія психологів, педагогів і батьків для формування стресостійкості дітей дошкільного віку з ООП забезпечується за рахунок таких чинників:

– Спільне планування та комунікація. Ефективна співпраця психологів, педагогів та батьків включає спільне обговорення потреб дитини, планування її розвитку та регулярний обмін інформацією [12].

– Психологічна підтримка сімей. Психологи спільно із педагогами можуть організовувати зустрічі для батьків, де обговорюються методи зниження стресу вдома та підтримки дитини [14].

– Акцент на розвиток соціального інтелекту у дітей дошкільного віку з ООП. Дослідження І. Омельченко, В. Кобильченко пропонують психолого-педагогічну технологію формування соціального інтелекту у дітей з особливостями розвитку дошкільного віку.

Отже, роль психологів та соціальних педагогів полягає у створенні адаптованого навчального середовища та наданні психоемоційної підтримки. Батьки повинні забезпечувати стабільність та емоційну безпеку дитини вдома. Тісна співпраця між психологами, соціальними педагогами та батьками є ключовою для успішного формування стресостійкості у дошкільників з ООП.

Висновки. Формування резильєнтності у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами є важливим аспектом їхньої адаптації до складних життєвих умов. Враховуючи високу чутливість цієї групи до стресових ситуацій, робота має бути багаторівневою, включаючи психологічний, педагогічний та соціальний компоненти. Психологам надається провідна роль у розробці індивідуальних програм розвитку стресостійкості дошкільників з ООП (визначення особистих потреб дитини, врахування особливостей розвитку, розробка комплексу умов задля створення

відчуття безпеки і психологічного комфорту, підбір необхідних методів роботи з дітьми із цієї групи тощо. Соціальним педагогам важливо інтегрувати психологічні методи релаксації, ігрової та арт-терапії в освітній процес, тоді як батьки повинні створювати стабільне, передбачуване середовище вдома.

Крім того, залучення дітей до групових активностей та розвиток їхньої емоційної інтелектуальності, соціального інтелекту сприяє соціалізації і покращенню комунікаційних навичок. Важливо, щоб уся робота проводилася в тісній співпраці між психологами, педагогами, батьками, адже лише комплексний підхід та координація зусиль може забезпечити ефективну допомогу дітям з ООП.

Умови війни створюють особливі виклики, однак ці складнощі можуть стати поштовхом до оновлення системи соціальної роботи, забезпечення в її межах більш тісної співпраці з практичними психологами та психотерапевтами; впровадження інноваційних підходів та розробки стійких моделей адаптації для дітей з ООП. Дотримання цих принципів дає можливість мінімізувати негативний вплив стресу та забезпечити гармонійний розвиток дитини з ООП в складних обставинах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Leipold B., Greve W. Resilience: A conceptual bridge between coping and development. *European Psychologist*. 2009. Vol. 14. P. 40–50.
2. Ungar M. Resilience across Cultures. *The British Journal of Social Work*. 2008. Vol. 38(2). P. 218–235.
3. Cohen D., Mannarino E., Deblinger E. *Psychotherapy with Children and Adolescents Who Experienced Trauma and Loss*. Lviv : Svichado. 2016. 264 p.
4. Burton J., van den Broek D. Accountable and Countable: Management Information Systems and the Bureaucratization of Social Work. *British Journal of Social Work**. 2009. Vol. 39. P. 1326–1342.
5. Басенко О. М. Психологічні особливості прояву стресу та життєстійкості у дітей і підлітків в умовах воєнного конфлікту. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 5(2). С. 14–19.
6. Бондаренко Л. О. Простір арт-терапії для зцілення дітей в умовах війни. *Особистість, Суспільство, Війна*. Харків. 2022. С. 30–32.
7. Войтович Г. В. Гендерні особливості резильєнтності особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Том VIII. С. 343.
8. Грішин Е. Резильєнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. 2021. Вип. 64. С. 62–81.
9. Давиденко А. В. Діти та війна: методи психологічної допомоги дітям із травмуючим досвідом. *Полтава*. 2022. 65 с.
10. Давидова О. В. Майндфулнес-технології регуляції стресостійкості в роботі практичного психолога. *Кременчук*. 2022. 56 с.
11. Danilenko N. V., Sulim V. O. Analysis of the Study of Specialists on the Problems of Stress and

Stress Resistance. The 9th International scientific and practical conference «Actual trends of modern scientific research» (April 11–13, 2021) MDPC Publishing, Munich, Germany. 2021. P. 384–390.

12. Дубравська Д., Лисак В., Кость С. Психологічні засади освітнього процесу в умовах війни. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 1(7). С. 445–458.

13. Лях Т. Л., Лехолетова М., Петрович В., Спіріна Т. Соціально-педагогічна робота з батьками щодо підтримки дітей у період війни. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. Вип.2. С. 24–30.

14. Медведєва О. В. Особливості первинної психологічної допомоги дітям під час воєнних дій. *Проблеми сучасної поліцейстики*. Харків. 2022. С. 196–200.

15. Ющенко І. М. Резилієнтність дитини в парадигмі ресурсного підходу. *Вісник ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка*. 2015. № 128. С. 302–306.

16. Панок В. Г., Лунченко Н. В. Загальні поняття про стрес та стійкість до стресу в дітей дошкільного віку / Безпечний простір: Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів: Навчально-методичний посібник. Видання четверте, доповнене і виправлене. Київ : Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2024. С. 13–15.

17. Гніда Т. Б. Особливості когнітивного розвитку дітей з ООП / Безпечний простір: Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів: Навчально-ме-

тодичний посібник. Видання четверте, доповнене і виправлене. Київ : Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2024. С. 22–24.

18. Соловійова В. В. Фізіологічні аспекти стресостійкості у дітей дошкільного віку / Безпечний простір: Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів: Навчально-методичний посібник. Видання четверте, доповнене і виправлене. Київ : Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2024. С. 28–30.

19. Залеська О. В. Соціалізація дітей з ООП у кризових умовах / Безпечний простір: Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів: Навчально-методичний посібник. Видання четверте, доповнене і виправлене. Київ : Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2024. С. 35–37.

20. Богданов С. О. Психологічна підтримка дітей з ООП у кризових ситуаціях / Безпечний простір: Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів: Навчально-методичний посібник. Видання четверте, доповнене і виправлене. Київ: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2024. С. 40–42.

21. Омельченко І., Кобильченко В. Психолого-педагогічна технологія формування соціального інтелекту дошкільників з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву. *Особлива дитина: навчання і виховання*. № 1(117). 2025. С. 155–159.